

Жовтянська Валерія Вікторівна

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ
<https://orcid.org/0000-0002-7992-6943>
vzhovtianska@gmail.com

**АПОЛОГІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Вступ. Унаслідок нестачі в сучасних соціальних науках прогностичних моделей, заснованих на визначенні причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваній предметній сфері, актуальним є впровадження підходів, які створюють методологічне підґрунтя для розроблення таких моделей. Як один із таких підходів пропонується розглянути психологічний підхід, згідно з яким джерелом будь-яких соціальних змін є людина як член соціуму, а напрям і характер соціального розвитку визначаються змістами психічного життя членів певного суспільства.

Метою наукового дослідження є обґрунтування правомірності та продуктивності застосування психологічного підходу до аналізу і прогнозування соціального розвитку.

Методологія та наукові підходи. На основі теоретичного аналізу правомірність і продуктивність застосування психологічного підходу розглянуто в історичному, логічному та прикладному аспектах.

Основні результати. Завдяки дослідженню визначено, що психологічний підхід суперечить позиціям соціологічного реалізму, біхевіоризму, марксизму, радикального структуралізму, дискурсивної психології; водночас він сумісний з підходами соціології розуміння, постмарксизму, постструктуралізму. Для кожного з цих підходів розглянуто гностичний і соціальний контексти, які зумовлюють їхню розбіжність або когерентність з позиціями психологічного підходу. Обґрунтовано правомірність застосування психологічного підходу і недоречність винесення проблеми впливу індивіда на соціальні процеси за межі сфери психологічних досліджень.

Практичне значення результатів дослідження. Продемонстровано теоретичні і практичні можливості застосування психологічного підходу до короткострокового, середньострокового і довгострокового прогнозування соціального розвитку.

Соціальні та політичні наслідки. Показано, що утвердження вихідних позицій психологічного підходу має політичний вимір, оскільки вони містять смислову передумову доцільності існування ліберально-демократичних режимів.

Ключові слова: психологічний підхід; психологія; соціальний розвиток; соціальні зміни; соціальне прогнозування.

Valeria Zhovtianska

Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher,
Senior Researcher of the Department of Methodology
of Psychosocial and Political-Psychological Research,
Institute of Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-7992-6943>
vzhovtianska@gmail.com

**APOLOGY OF THE PSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS
AND FORECASTING OF SOCIAL DEVELOPMENT**

Introduction. Due to the lack of predictive models in modern social sciences based on the identification of cause-and-effect relationships in the studied area, it is relevant to introduce approaches that create a methodological basis for the development of such models. As such an approach, it is proposed to consider the psychological approach, according to which the initial source of any social changes is a person as a member of society, and the direction and nature of

social development are determined by the contents of the mental life of members of a certain society.

The purpose of the scientific research is to substantiate the legitimacy and productivity of using the psychological approach to analyzing and predicting social development.

Methodology and scientific approaches. Based on theoretical analysis, the legitimacy and productivity of the application of the psychological approach was considered in historical, logical, and applied aspects.

Main results. During the study, it was determined that the psychological approach contradicts the positions of sociological realism, behaviorism, Marxism, radical structuralism, discursive psychology; at the same time, it is compatible with the sociology of understanding, post-Marxism, post-structuralism. For each of these approaches, it was considered the gnostic and social context, which determined their contradiction or coherence with the positions of the psychological approach. The legitimacy of the application of the psychological approach and the inappropriateness of removing the problem of the individual's influence on social processes beyond the study of psychology were substantiated.

Practical significance of the research results. The theoretical and practical possibilities of applying the psychological approach to short-term, medium-term and long-term forecasting of social development are demonstrated.

Social and political consequences. It is shown that the affirmation of the initial positions of the psychological approach has a political dimension, since they contain a meaning premise of the expediency of the existence of liberal-democratic regimes.

Keywords: psychological approach; psychology; social development; social changes; social forecasting.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Аналіз і прогнозування соціальних явищ є двома взаємопов'язаними аспектами соціального пізнання: аналіз дає змогу виокремити причинно-наслідкові зв'язки, що становить основу для розуміння закономірностей розвитку досліджуваного об'єкта, а отже і побудови науково обґрунтованих прогнозів. Якщо аналіз соціальних феноменів у сучасній науці справді передбачає насамперед визначення причинно-наслідкових зв'язків, які їх зумовлюють, то соціальне прогнозування часто вдається до інших методів, зокрема екстраполяції та експертних опитувань. І хоча в цих методів є своя зона застосовуваності і свої переваги, водночас релевантність їх застосування має суттєві обмеження, пов'язані з теоретико-методологічним обґрунтуванням достовірності отриманих на їх основі результатів (Жовтянська, 2021a). Фактично ці методи розвиваються як компенсація нестачі прогностичних моделей, заснованих на визначенні причинно-наслідкових зв'язків. Відповідно, обґрунтування підходів, які створюють методологічне підґрунтя для розроблення таких моделей, є актуальною проблемою для сучасної науки.

Мета цієї роботи – обґрунтування правомірності та продуктивності застосування психологічного підходу до аналізу і прогнозування соціального розвитку. Зasadничим положенням цього підходу є те, що людина як член соціуму – це джерело будь-яких соціальних змін. Ідеться про те, що в основі соціального розвитку завжди лежить людська дія, і зокрема соціальна взаємодія, суб'єктом якої є особистість (тому цей підхід іноді також називається суб'єктним). Відповідно, напрям і характер соціального розвитку визначається змістами психічного життя членів певного суспільства (Жовтянська, 2021b). З цього погляду першість у науковому пізнанні соціальних явищ належить психології, оскільки їхні першопричини локалізуються в психічній царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Але чи потребує психологічний підхід своєї апології, або, більш конкретно: чи потребують обґрунтування його вихідні положення? Адже ідея того, що напрям і характер соціального розвитку визначаються змістами психічного життя членів суспільства, має видаватися майже очевидною, принаймні для психологів. Однак огляд наукових досліджень дає іншу картину.

Одне з найпопулярніших і найцитованіших визначень соціальної психології, наведене, зокрема, в психологічному словнику АРА, належить американському класику Г. Оллпорту, який розглядає цю науку як вивчення того, як думки, почуття та дії людини залежать від фактичної, уявної або символічно представлені присутності інших людей (APA Dictionary of Psychology). Тобто йдеться про те, як соціальна взаємодія або взагалі соціальний контекст впливають на психічне життя індивіда; обернений напрям впливу виключається з розгляду. Аналогічний спосіб визначення соціальної психології широко представлений і в сучасній англомовній літературі (наприклад, Brown, 2006).

На щастя, такий підхід не вичерпує всього предметного поля сучасної соціальної психології. Є дослідження, присвячені тому, як атитюди, уявлення, норми, цінності та інші психологічні характеристики членів суспільства виступають у ролі чинників, які визначають характер функціонування суспільства або соціальних змін (Bleh et al., 2025; González, 2025). Зокрема, такі теоретичні та емпіричні дослідження представлені і в українській соціальній психології (Васютинський, 2016; Жовтянська, 2022). Зауважимо, що на вітчизняних теренах репрезентовані й більш широкі трактування предмета соціальної психології, ніж у наведеному вище словниковому визначенні АРА. Наприклад, М. Слюсаревський пропонує таке бачення цієї дисципліни: «Соціальна психологія – це наука про внутрішній (психічний) зміст соціальних явищ» (Слюсаревський, 2018, с. 13).

Водночас поширений наразі погляд на соціально-психологічну науку, представлений АРА, накладає свій відбиток на розвиток розроблюваних у межах цієї дисципліни напрямів. Так, дуже важко знайти публікації, в яких описувалися б спроби побудови прогностичних моделей, сфокусованих на психологічних механізмах, детермінантах або чинниках соціального розвитку. Нечисленні дослідження щодо цього спрямовані на констатацію необхідності побудови прогностичних моделей, які враховували б і психологічні, і соціальні фактори впливу на суспільні зміни та складності такого роду завдань (Taylor, 1977). І справді, йдеться про складні і з методологічного, і з технічного боку завдання, хоча навряд чи це є єдиною причиною браку соціально-психологічних розробок у царині соціального прогнозування. Вихідне звуження предметного поля соціальної психології лише до впливів соціальних чинників на психічні змісти і поведінку людини явно не сприяє розгортанню наукового пошуку в цьому напрямі. Відповідно, це негативно позначається на розвитку соціальної прогностики, оскільки кардинально редукує її теоретико-методологічне підґрунтя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку розгляньмо докладніше місце психологічного підходу в сучасній соціогуманітаристиці та його зв'язок з іншими науковими підходами і традиціями.

Цікавим видається те, що підтримку положень психологічного підходу можна знайти в класиків суміжної із соціальною психологією науки – соціології. Так, М. Вебер убачав основний об'єкт дослідження останньої в усупільнених діях індивідів, що мають піддаватися науковому тлумаченню щодо виокремлення суб'єктивних смислів, які мають ці дії для їхніх виконавців. Для цього дослідникові потрібно на основі каузального зведення виокремити констеляції релевантних мотивів діячів (Вебер, 1998). Отже, тлумачення соціальних феноменів, за Вебером, має здійснюватися на основі визначення змістів психічного життя членів суспільства, що максимально щільно корелює з положеннями психологічного підходу. Тут треба зауважити, що сам Вебер не розглядав запропонований ним формат дослідження суспільства як психологічний, відокремлюючи запропоновану ним науку, яку він називав «соціологією розуміння», від психології. Дослідник аргументував це тим, що, на його думку, віднайдення суб'єктивних смислів і мотивів, які стоять за діями індивідів, не вимагає звернення до їхніх психологічних характеристик, що якраз і було б справою психологічного дослідження. Однак, принаймні із сучасного погляду, не викликає сумнівів, що наукові розвідки, спрямовані на визначення змістів психічного життя – смислів і мотивів зокрема, належать насамперед до психологічної царини.

Звісно, не всі класики соціології розглядали змісти індивідуальної психіки як основу для розуміння соціальних феноменів. Е. Дюркгайм убачав основне завдання соціології в дослідженні соціальних фактів, які він розглядав як такі, що не залежать від дій окремих членів суспільства, але самі справляють на них регулювальний вплив (Durkheim, 1982).

Визначальну причину соціального факту, за Дюркгаймом, слід шукати серед попередніх соціальних фактів, але не серед станів індивідуальної свідомості (реалізм у соціології). Водночас він приділяв значну увагу психічним феноменам, розглядаючи змісти так званої колективної свідомості – норми, цінності, переконання – як ту основу, яка цементує та організовує суспільство в деяку цілісність. І хоча ці змісти, за Дюркгаймом, формуються у взаємодії індивідів, усе ж він розглядав їх як певну самостійну даність.

Ідеї Дюркгайма справили значний вплив як на розвиток психології, ставши опорою для концепцій соціальних (колективних) уявлень Л. Леві-Брюля (Lévy-Bruhl, 1985) і С. Московічі (Moscovici, 1988), так і на розвиток соціології, а точніше, такого її напрямку, як структурний функціоналізм. Що ж до останнього, то тут так само соціальна система розглядалась як деяка цілісність, підтримувана усталеними цінностями й нормами, які регулюють соціальну поведінку індивідів (Парсонс, 2011).

Зрозуміло, що погляди Дюркгайма на механізми функціонування соціуму суперечать психологічному підходу. Хоча в них і відведено важливу роль психічним за своєю природою феноменам, проте останні розглядаються як щось зовнішнє щодо індивідуальної психіки, що залишає мало місця для людської суб'єктності в процесах як соціальної організації, так і соціального розвитку. Тут варто зауважити, якщо бути точним, психіка завжди індивідуальна; вона не існує поза конкретним фізіологічним субстратом, і її носієм є окрема людина (чи тварина). Тому терміни на кшталт «колективна психіка» чи «колективна свідомість» за своєю суттю є метафорами для позначення того, що певні змісти психічного – уявлення, цінності, настановлення тощо – тією чи іншою мірою поширені серед представників певної спільноти. Водночас ці змісти в принципі не можуть існувати поза індивідуальною психікою, хоча, звісно, можуть бути чимось «зовнішнім» для окремого індивіда. Зокрема, той факт, що ті ж уявлення, цінності чи настановлення значною мірою формуються в процесі людської взаємодії або що вони можуть стати надбанням нематеріальної культури спільноти і передаватися з покоління в покоління, не відмінє того, що єдиний можливий спосіб функціонування цих уявлень, цінностей чи настановлень – бути змістами психічного життя конкретних членів суспільства.

Говорячи про соціологічні підходи, слід зауважити, що в згаданому вище словнику АРА йдеться про розрізнення «психологічної соціальної психології» і «соціологічної соціальної психології»; при цьому «перша зазвичай більше уваги приділяє внутрішнім психологічним процесам, тоді як друга зосереджується на факторах, що впливають на соціальне життя, таких як статус, роль і клас» (APA Dictionary of Psychology). Але таке розрізнення є недоцільним, оскільки немає двох психік – психіки індивідуальної і психіки соціальної. Є просто психіка, яку вивчають у різних аспектах, і її вивчення лежить у лоні психології (за визначенням). Як уже зазначалося, людська психіка завжди є індивідуальною в тому сенсі, що належить індивідові (хоча людська психіка завжди є ще й «соціальною» в тому сенсі, що формується під значним впливом соціокультурних факторів – впливом, який важко переоцінити).

До напрямів соціогуманітарної думки, які суперечать психологічному підходу, належить біхевіоризм, оскільки психічні феномени тут або маркуються як нерелевантні для наукового аналізу, або розглядаються як похідні від поведінки, зокрема соціальної взаємодії. Це значною мірою стосується і радянської теорії діяльності, яка постала на основі марксизму, – напрямі, що максимально нівелював роль людської суб'єктності і, відповідно, психічних феноменів у соціальному розвитку, вбачаючи причини останнього в економічному базисі. Така «дегуманізація» суспільних відносин на рівні теорії згодом призвела до їх реальної дегуманізації під час упровадження цієї теорії на практиці.

Так само несумісний із психологічним підходом і структуралізм у своєму найжорсткішому варіанті, який передбачає, що мова панує над категоризацією та інтерпретацією дійсності, формуючи таким чином змісти індивідуальної свідомості і, по суті, закриваючи проблему людської суб'єктності. Водночас родоначальник структуралізму Ф. де Соссюр, розглядаючи семіологію як науку, що вивчає функціонування знаків в рамках життя суспільства, вважав її «частиною соціальної психології, а отже – і загальної

психології» (де Соссюр, 1977, с. 54). Тобто наука про життя суспільства, на переконання засновника структуралістичного напрямку, в кінцевому підсумку є психологічною.

На тих же підставах, що й структуралізм, положенням психологічного підходу суперечить і дискурсивна психологія, яка розглядає ті ж уявлення або настановлення не як породжені індивідуальною психікою, а як такі, що конструюються соціальними діями, а точніше – дискурсивними практиками.

Водночас психологічний підхід цілком сумісний з постструктуралістськими і постмарксистськими теоріями, які визнають наявність конкуренції дискурсів за інтерпретацію дійсності, що відображає боротьбу різних соціальних груп за перерозподіл влади. Дискурси при цьому розглядаються як такі, що спроможні зумовлювати змісти індивідуальної психіки, але не підміняють їх собою. Такі теорії спрямовані на висвітлення і деконструкцію латентних чинників формування картини світу, що передбачає для індивіда можливість виходу за межі детермінувального впливу дискурсивних практик, а відтак і принаймні потенційну суб'єктність: звільняти має сенс лише того, для кого в принципі можлива свобода.

Коли в психологічному підході наголошується на тому, що індивіди – члени суспільства – є суб'єктами власних дій і соціальної взаємодії, а отже і соціального розвитку зокрема, то тут не мається на увазі, що індивід завжди є відповідальним щодо власних дій і таким, що усвідомлює їхні справжні причини. Ідеться про те, що він є джерелом цих дій як особа, що в принципі спроможна вийти за межі детермінацій, тобто як особа, наділена свободою волі. Тому психологічний підхід і зазначені вище постструктуралістські і постмарксистські теорії у своїх поглядах на взаємовідносини людини зі світом лежать у спільному онтологічному полі. І в цьому плані вони протистоять теоріям, які розглядають людську суб'єктність як деяку втішену ілюзію, епіфеномен, який знімається наявністю зовнішніх детермінант людської поведінки – об'єктивними умовами, соціальними (зокрема дискурсивними) практиками або виробничими потужностями.

Доцільно розглянути гностичний і соціальний контексти, у межах яких формувалися розглянуті нами теорії. Тут останні будуть нас цікавити під кутом зору їхніх поглядів на людську суб'єктність та її вплив на соціальний розвиток. Для марксизму нівелювання ролі суб'єктності індивіда, разом з усіма змістами його психічного життя, у соціальних процесах дало змогу утвердитись у своєму протистоянні ідеалізму як панівній світоглядній доктрині минулого. Для реалізму в соціології спроба розглядати соціальні і навіть соціально-психологічні феномени поза психікою індивіда використовувалася для позиціонування своєї науки як такої, що має справу з об'єктивними фактами, на кшталт наук природничих, а також для її відокремлення від психології. Біхевіоризм так само утверджував себе як об'єктивна наука, відокремлена від ідеалістичної філософії та ідеалістичної психології.

Постмодернізм у межах зазначених вище теорій (постструктуралістської і постмарксистської), так само як і марксизм, наголошував на значущості соціальних практик для формування і навіть форматування людської психіки. Але він не мав на меті повністю нівелювати ані роль психічного, ані роль суб'єктності в соціальних процесах. Висвітлюючи значущість соціальних, передусім дискурсивних, практик і способи їх повсюдного впливу, він, з одного боку, відкривав шляхи для розвитку суб'єктності індивіда, а з іншого – захищав інтереси соціальних груп, які зазнають утисків унаслідок таких впливів. За своєю суттю це ліберальна політико-ідеологічна позиція. Зазначену зміну оптики зазвичай пов'язують із студентським протестним рухом у Франції в 60-х роках минулого сторіччя (відоме «структури не виходять на вулиці»). Але, окрім цього, соціального, чинника, варто звернути увагу також і на чинник гностичний. На той час пізнавальні можливості структуралізму, як і біхевіоризму, з їхнім ігноруванням людини як суб'єкта діяльності були значною мірою вичерпані. Це сприяло також і поступовій легалізації досліджень власне психічних феноменів у межах психології, яка на той час уже утвердилася як реальна наука і могла собі дозволити вивчати те, що належить до світу людської суб'єктивності, намагаючись парирувати претензії на об'єктивність отриманих результатів завдяки використанню відповідної методології.

Повертаючись до соціального складника появи постмодерністської оптики, яку ми позначили як ліберально орієнтовану за своїм змістом, можна відмітити знакову тенденцію переходу від лівої (точніше – ультралівої) ідеї інтерпретації взаємодії індивіда і суспільства, притаманної марксизму, до ліберальної. Таким чином, абстрактна, здавалось би, наукова проблема правомірності застосування психологічного підходу набуває політичного виміру. Власне, це зовсім не випадково, оскільки йдеться про можливість впливу людини на розвиток соціуму. Зрозуміло, що це питання про вибір між ліберально-демократичною і тоталітарною політичними моделями, оскільки перша має сенс лише за умови, що члени суспільства можуть бути тими суб'єктами, що обирають шлях його розвитку; тоталітарні ж ідеології зацікавлені в тому, щоб довести первинність – ціннісну й онтологічну – соціальної групи над індивідом. Як бачимо, це питання залишається актуальним і нині, зважаючи на те, якими крихкими насправді можуть бути демократії, і на ті загрози, які чатують на них – тепер уже переважно не з лівого, а з правого боку політико-ідеологічного спектру.

Але розгляньмо проблему по суті: чи справді індивідуальна суб'єктність членів соціуму може бути винесена за дужки, якщо говорити про детермінанти його розвитку? У будь-якому разі, де б ми не локалізували ці детермінанти, важко пройти повз той факт, що суспільство складається з його членів і що його розвиток зумовлений їхньою діяльністю. Тоді єдина можливість щось протиставити вихідній людській суб'єктності в цьому процесі – це вивести причини людської дії за межі психічного. Наприклад, можна сказати, що причини людської дії кореняться в зовнішніх «об'єктивних» умовах, до яких можна віднести і соціальні практики разом з їхніми дискурсивними полями. Але річ у тім, що для того, щоб будь-які зовнішні стимули, зокрема і вербальні, стали для індивіда причиною для дії, вони повинні мати для нього якусь суб'єктивну значущість. І тут ми вже мусимо переходити до психологічної проблематики, уводячи в розгляд такі змінні, як мотиви, настановлення, накопичені знання тощо. Можна, звісно, було б сказати, що ці феномени повністю задані соціумом, але ця теза не витримає критики з урахуванням різноманітності людської індивідуальності. Єдиний шлях вийти за межі психічних змінних – це представити індивіда як фізіологічний автомат, який навчається реагувати певним чином на певні стимули. І хоча фізіологічний субстрат психічної активності ніхто не відміняв, але наскільки непродуктивно редукувати цю активність до її субстрату, нам говорить і розуміння суті психофізіологічної проблеми, і вся історія розвитку біхевіоризму.

Але, мабуть, найкращий шлях утвердити правомірність застосування психологічного підходу до аналізу та прогнозування соціальних процесів і подолати історично накопичені упередження щодо нього – це показати реальні можливості такого застосування. Далі спробуємо сфокусуватися на можливостях застосування психологічного підходу саме до прогнозування соціального розвитку з огляду на актуальний дефіцит наукових моделей у цій царині.

Найбільш доступною і відкритою для демонстрації прогностичного потенціалу психологічного підходу є зона короткострокових і середньострокових прогнозів. Річ у тім, що психологічні характеристики членів соціуму, представлені у вигляді деякої середньостатистичної узагальнювальної картини, не змінюються стрибкоподібно і є відносно стабільними, якщо говорити про невеликі за історичними мірками часові проміжки. Замірявши ці характеристики, можемо вважати їх константними в межах певної похибки на відрізках часу до трьох-п'яти років (тут треба ще зважати на зміст цих характеристик). Тому, якщо ми маємо моделі, які визначають особливості поведінки членів суспільства залежно від їхніх психологічних характеристик (а побудова таких моделей у найрізноманітніших їх варіантах є традиційною проблематикою психологічних досліджень), то, отримавши завдяки одноразовому опитуванню значення цих характеристик, можна будувати короткострокові і середньострокові прогнози щодо поведінкових особливостей населення. Зрозуміло, що в контексті соціального прогнозування аналізують ті поведінкові аспекти, які мають значення для розуміння суспільної динаміки.

Для прикладу можна розглянути методика прогнозування тенденцій суспільно-політичного розвитку України на середньострокову перспективу (Жовтянська, 2025). В її основу покладено положення про вихідну суб'єктність членів соціуму, згідно з яким

характер і напрям цього розвитку так чи інакше задаються уявленнями членів соціуму про його бажаний стан як певний цільовий орієнтир, але з урахуванням їхніх можливостей утілювати ці свої інтенції. Відповідно, розроблення базується на виокремленні цільових пріоритетів у суспільно-політичній сфері для різних соціальних груп населення, а також на виявленні наявного у цих соціальних груп ресурсу для досягнення їхніх цільових пріоритетів. Отримані на основі методики дані дають змогу визначати загальний напрям, а також особливості розвитку держави на часовому проміжку до п'яти років.

Іншим прикладом може бути методологія разово-цільового прогнозування ймовірних сценаріїв економічної поведінки українського населення (Малхазов, 2025). Ідея цієї розробки полягає в тому, що, розробивши типологію економічної поведінки й визначивши розподіл виявлених типів і підтипів в українській вибірці, можна в межах принаймні короткострокової перспективи говорити про особливості поведінки населення країни в економічній сфері.

Складнішою проблемою (і не лише для психологічного підходу, а й для соціального прогнозування взагалі) є розроблення довгострокових прогнозів. З технічного боку, це зумовлено тим, що ми вже не можемо скористатися відносною сталістю заміряних характеристик. При цьому ми не можемо достеменно знати, якою буде людина майбутнього і на які пріоритети вона буде орієнтуватися у своїх значущих з погляду суспільного розвитку поведінкових виборах. Щоправда, ми можемо спиратися на знання про загальні закономірності формування поведінки, беручи до уваги можливі варіації потреб і мотивів та їхню ієрархію. Але проблема ускладнюється тим, що ми не знаємо, за яких обставин будуть ухвалюватися рішення, оскільки ці обставини також змінюються. Цей складний клубок взаємозв'язків, у якому людина формує соціальні реалії і водночас сама формується під їхнім впливом і в процесі їх перетворень, навряд чи можливо охопити в якійсь конкретній моделі навіть з урахуванням постійного розвитку технологій.

Одне з можливих рішень цієї проблеми полягає в сценарному прогнозуванні. Припустимо, нам потрібно спрогнозувати якийсь певний аспект суспільного розвитку й у нас є модель, яка описує залежність цього розвитку від групи чинників. Ми можемо не знати, як саме проявляться ці чинники в майбутньому, але на основі моделі ми можемо описати, як відбуватиметься розвиток соціальних подій за різних варіантів прояву цих чинників.

Прикладами реалізації такого способу прогнозування може бути теоретична модель прогнозування соціальної згуртованості на основі визначення характеристик соціальної ідентичності (Кухарук, 2025) або багаторівнева прогностична модель адаптованості населення України до стресогенних факторів війни (Стадник, 2025). У першому випадку розглядається залежність соціальної згуртованості населення від психологічних чинників, у другому – залежність адаптованості населення як від психологічних, так і від соціальних чинників.

Однак моделі такого типу мають свої обмеження, оскільки можуть прогнозувати характер соціального розвитку (в тому чи іншому аспекті) лише в контексті можливих умов. Такий спосіб побудови прогнозів найкраще підходить для нормативного прогнозування, але не годиться для випадків, коли потрібно знати, як саме, найімовірніше, розгортатимуться події.

У такому разі виходом для довгострокового прогнозування є виявлення закономірностей суспільного розвитку, а ще краще – механізмів, які зумовлюють їх появу. Пошуком такого роду закономірностей традиційно займаються соціальна філософія і політологія (моя стаття), але є ще й психологічні напрацювання з цієї проблеми. Зауважимо, що розробки такого роду можна застосовувати за двома векторами: ретроспективним і перспективним. Розуміння закономірностей суспільного розвитку дає нам змогу, з одного боку, інтерпретувати історію, а з іншого – робити прогнози на майбутнє.

Прикладом психологічних розробок у цій царині є аналіз культурного аспекту суспільного розвитку, представлений у роботах В. Роменця (Роменець, 1995; 2005). Описана в них теорія формально була заявлена як історія психології, хоча насправді являла собою психологію історичного процесу. Ця теорія базувалася на вчинковій парадигмі і розглядала культурний розвиток людства крізь призму основних складників вчинку, а саме: ситуації, мотивації, дії і післядії.

Іншим прикладом може бути моя теорія, яка розглядає психологічні механізми, що зумовлюють розвиток християнської цивілізації від часів Середньовіччя (Жовтянська, 2017). Вихідною тут є теза про те, що в процесі історіогенезу у формуванні уявлень про дійсність, зокрема і соціальну, поступово зростає роль критичного мислення. Відповідно, останню все більше розглядають крізь призму причинно-наслідкових зв'язків, що дає людині важелі керування суспільними процесами. Завдяки цьому вона звільняється від ідеологічних догм та узалежненості від авторитарного правління і має відтак змогу відчувати себе суб'єктом соціальних змін, що зрештою приводить до зрушень у системі цінностей та ліберально-демократичних соціальних перетворень. Теорія аргументує, що визначальний у стратегічному плані ліберальний вектор розвитку суспільства реалізується через складні соціальні перипетії і зворотні відкати.

Висновки і перспективи подальших досліджень Теоретичний аналіз засвідчує правомірність застосування психологічного підходу до аналізу і прогнозування соціального розвитку попри наявність низки підходів та напрямів у соціогуманітарних науках, які йому суперечать. Продуктивність і перспективність застосування психологічного підходу демонструє низка наукових розробок, представлених як на рівні ідей і методологічних стратегій, так і на рівні конкретних методик і моделей.

Список використаних джерел

- Васютинський, В. О. (Ред.). (2016). *Соціальна психологія бідності*. Київ: Міленіум.
- Вебер, М. (1998). *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ: Основи.
- Жовтянська, В. В. (2017). Тенденції розвитку політичних ідеологій: соціально-психологічний аналіз. *Проблеми політичної психології*, 5(19), 212–223.
- Жовтянська, В. В. (2021a). Психологічні засади моделювання як методичного напрямку соціальної прогностики. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 48(51), 9–15.
- Жовтянська, В. В. (2021b). Психологічний підхід до прогнозування макросоціальних процесів: п'ятифакторна модель суспільного розвитку. *Проблеми політичної психології*, 10(24), 62–72. doi: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-65>
- Жовтянська, В. (2022). Соціально-психологічні детермінанти формування тоталітаризму. *Проблеми політичної психології*, 12(26), 60–76. doi: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-106>
- Жовтянська, В. (2025). Розроблення методики прогнозування тенденцій суспільно-політичного розвитку України на середньострокову перспективу. *Проблеми політичної психології*, 18(32), 84–104. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol18-Year2025-226>
- Кухарук, О. Ю. (2025). Прогнозування соціальної згуртованості в умовах війни та поствоєнного відновлення: ідентичнісний підхід. У В. В. Жовтянська (Ред.), *Психологічні засади прогнозування соціальної ситуації в Україні* (с. 106–143). Київ.
- Малхазов, О. Р. (2025). Методологія разово-цільового прогнозування ймовірних сценаріїв економічної поведінки. *Журнал соціальної та практичної психології*, 6, 119–124. doi: <https://doi.org/10.32782/psy-2025-6-17>
- Парсонс, Т. (2011). *Соціальна структура і особистість*. Київ: Дух і Літера.
- Роменець, В. А. (1995). *Історія психології XIX – початку XX століття*. Київ: Вища школа.
- Роменець, В. А. (2005). *Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Епоха Відродження*. Київ: Либідь.
- Слюсаревський, М. М. (Ред.). (2018). *Основи соціальної психології: підручник для закладів вищої освіти*. Київ: Талком.
- Соссюр де, Ф. (1977). *Труди по лінгвістичній науці*. Москва: Прогресс.
- Стадник, В. А. (2025). Предиктори індивідуальної та соціальної адаптованості до стресогенних факторів війни: теоретичний аналіз. *Проблеми політичної психології*, 17(31), 100–115. doi: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol17-Year2025-203>
- APA Dictionary of Psychology. <https://dictionary.apa.org/social-psychology>
- Brown, C. (2006). *Social Psychology*. SAGE Publications Ltd.
- Bleh, J., Masson, T., Köhler, S., & Fritsche, I. (2025). From imagination to activism: Cognitive alternatives motivate commitment to activism through identification with social movements and

collective efficacy. *British journal of social psychology*, 64(1), 1–24. <https://doi.org/10.1111/bjso.12811>

Durkheim, E. (1982). *The Rules of Sociological Method*. NY: The Free Press.

González, R. (2025). The role of norms as promoters of social change. *Political Psychology*, 46(2), 455–481. <https://doi.org/10.1111/pops.13025>

Lévy-Bruhl, L. (1985). *How Natives Think*. Princeton: Princeton University Press.

Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211–250.

Taylor, G. T. (1977). Prediction and social change: The need for a basis in theory. *Futures*, 9(5), 404–414.

References

- Kukharuk, O. Yu. (2025). Prohnozuvannia sotsialnoi zhurtovanosti v umovakh viiny ta postvoiennoho vidnovlennia: identychnisnyi pidkhid [Forecasting social cohesion in war and post-war recovery: an identity approach]. In V. V. Zhovtianska (Ed.), *Psykhologichni zasady prohnozuvannia sotsialnoyi sytuatsiyi v Ukraini* [Psychological principles of forecasting social situations in Ukraine] (pp... 106–143). Kyiv. (in Ukrainian)
- Malkhazov, O. R. (2025). Metodolohiia razovo-tsilovoho prohnozuvannia imovirnykh stsenariiv ekonomichnoi povedinky [Methodology of one-time target forecasting of probable scenarios of economic behavior]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii*, 6, 119–124. doi: <https://doi.org/10.32782/psy-2025-6-17> (in Ukrainian)
- Parsons, T. (2011). *Sotsialna struktura i osobystist* [Social Structure and Personality]. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Romenets, V. A. (1995). *Istoriia psykholohiyi XIX – pochatku XX stolittia* [History of Psychology of the 19th – Early 20th Centuries]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukrainian)
- Romenets, V. A. (2005). *Istoriia psykholohii: Starodavnii svit. Seredni viky. Epokha Vidrozhennia* [History of Psychology: The Ancient World. The Middle Ages. The Renaissance]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
- Saussure de, F. (1977). *Trudy po yazykoznaniiu* [Works on linguistics]. Moscow: Progress. (in Russian)
- Sliusarevskyi, M. M. (Ed.). (2018). *Osnovy sotsialnoi psykholohii: pidruchnyk dlia zakladiv vyshchoi osvity* [Fundamentals of social psychology: a textbook for higher education institutions]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)
- Stadnyk, V. A. (2025). Predyktory indyvidualnoi ta sotsialnoi adaptovanosti do stresohennykh faktoriv viiny: teoretychnyi analiz [Predictors of individual and social adaptability to the stressors of war: a theoretical analysis]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 17(31), 100–115. doi: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol17-Year2025-203> (in Ukrainian)
- Vasiutynskyi, V. O. (Ed.). (2016). *Sotsialna psykholohiia bidnosti* [Social Psychology of Poverty]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)
- Veber, M. (1998). *Sotsiolohiia. Zahalnoistorychni analyzy. Polityka* [Sociology. General historical analyses. Politics]. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
- Zhovtianska, V. V. (2017). Tendentsii rozvytku politychnykh ideolohii: sotsialno-psykhologichnyi analiz [Trends in the development of political ideologies: a socio-psychological analysis]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5(19), 212–223. (in Ukrainian)
- Zhovtianska, V. V. (2021a). Psykhologichni zasady modeliuвання yak metodychnoho napriamu sotsialnoi prohnostyky [Psychological foundations of modeling as a methodological direction of social forecasting]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 48(51), 9–15. (in Ukrainian)
- Zhovtianska, V. V. (2021b). Psykhologichnyi pidkhid do prohnozuvannia makrosotsialnykh protsesiv: piatyfaktorna model suspilnoho rozvytku [Psychological approach to forecasting macrosocial processes: a five-factor model of social development]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 10(24), 71–82. doi: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-65> (in Ukrainian)

Zhovtianska, V. (2022). Sotsialno-psykholohichni determinanty formuvannia totalitaryzmu [Socio-psychological determinants of the formation of totalitarianism]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 12(26), 60–76. doi: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-106> (in Ukrainian)

Zhovtianska, V. (2025). Rozroblennia metodyky prohnozuvannia tendentsii suspilno-politychnoho rozvytku Ukrainy na serednostrokovu perspektyvu [Development of a methodology for forecasting trends in the socio-political development of Ukraine in the medium term]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 18(32), 84–104. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol18-Year2025-226> (in Ukrainian)